

Moniongelmainen väitöskirja vallanvaihdesta

Risto Hauvonen: *Vallanvaihdon muuttuva kuva. Kekkonen sairastuminen ja Koiviston nousu valtion johtoon lehdistön, muistelmien ja historiankirjoituksen kuvaamana*. Turun yliopiston julkaisuja 2015.

Yksi hämmästyttävimpiä piirteitä presidentti Kekkonen Suomessa oli lehdistön lähes täydellinen vaikeneminen hänen terveytensä heikkenemisestä aina siihen asti, kun hän jäi syyskuun 11. päivänä 1981 sairauslomalle, jolta ei enää palannut. Pidättäytyminen ei johdunut tiedon puutteesta. Merkkejä havaittiin, mutta niistä ei puhuttu. Syyksi on esitetty, ettei saatu vahvistusta. Se on kuitenkin selitelyä, sillä virallisesta uutispimenyksestä välittämättä ainakin yksi lehti uskalsi raottaa salaisuuden verhoa.

Heinäkuun lopussa vuonna 1981 kirjoitti Urpo Lahtisen *Pikajuna*, että Kekkosella oli muistikatkoksia ja hän kärsi sekavuudesta. Julkisissa tilaisuuksissa sattui kömmähdyksiä, eikä kulkeminen lentokoneen rappusissa sujunut aina ilman kompastelua.

Pikajuna oli marginaalinen lehti, eikä sen uutisella ollut havaittavaa vaikutusta. Kaikesta päätellen sen paljastukseen on ensimmäisenä kiinnittänyt yksityiskohtaista huomiota Risto Hauvonen vallan vaihtumista Kekkoselta Mauno Koivistolle käsittelevässä väitöskirjassaan. *Pikajunan* terveysuutisen on myös täytynyt olla ainoa peruste työn hyväksymiselle väitöskirjaksi, sillä muuten se jättää paljon toivomisen varaa. Kysymyksiä herää nimestä, terminologiasta, tutkimustehtäväsistä, metodista, lähteiden käytöstä, johdonmukaisuudesta ja tasapuolisuudesta.

Nimen mukaan päähenkilöitä ovat Kekkonen ja Koivisto, mutta kansien välissä todetaan vallan vaihtumisen ”kulminoituvan” Koivistoon ja Ahti Karjalaiseen. Kirjas-

ta saa myös sen käsityksen, että lehtijutut ja muistelmat eivät ole historiankirjoitusta. Tarkoitus on tietysti sanoa, että ne ovat eri asia kuin tutkimuskirjallisuus, kuten tekstistä sitten ilmeneekin, mutta siellä lähteisiin liittyy uusi elementti, ”lähihistorian yleisesitykset”. Tutkijalla näyttää olleen vaikeuksia päästä yksimielisyyteen itsensä kanssa.

Kekkonen sairastumiseenkin liittyy ongelmia. Kirja puhuu pitkän valtakauden päättäneestä sairastumisesta, mutta myös terveyden heikkenemisestä viimeisinä virka-vuosina. Presidentti kuitenkin havaitsi sairautensa ensimmäiset oireet jo vuonna 1972.

Kirjan nimi ei edes määritä rajausta tarkasti. Työ käsittelee pääasiassa vuosia 1979–81, mutta kattaa laajasti myös muuta lähihistoriaa 1960- ja 1970-luvun vaihteen Nordek-hankkeesta lähtien. Terminologisesti on virhe kutsua muistelmien kirjoittajaa osallistuja-havainnoitsijaksi, kuten Hauvonen tekee. Heidän tavoitteissaan ja menettelytavoissaan ei ole mitään yhteistä.

Omista tavoitteistaan Hauvonen ilmoittaa, ettei tutki itse tapahtumia vaan näkemyksiä, kuvauksia ja tulkintoja. Hän väittää, ettei pyri ”lopulliseen totuuteen” vaan selvittää ”historiografisen kuvan” kehittymistä ”ensimmäisistä sanomalehtikirjoituksista viimeisiin tutkimuksiin”. ”Mitään tulkintalinjaa ei pyritä vahvistamaan toisen näkemyksen kustannuksella”, mikä tarkoittanee pidättymistä paremmuusjärjestykseen asettamisesta.

Toteutus on toisenlainen. Tekijällä on voimakas tarve kertoa, mitä tapahtui. Siitä viestii D. C. Wattin typologian (Watt 1991) valitseminen ”metodiseksi apuvälineeksi”. Wattin typologia käsittää kuusi vaihetta, joiden kautta lähihistorian tutkiminen etenee. Neljä ensimmäistä ovat epätieteellisiä, kuten myös neljäs, ”pikahistoria”, vaikka sen harjoittajat käyttävätkin asiakirjoja. He kärkevät arkitöiden liepeillä odottaen salaamis-

aikojen umpeutumista ja suoltavat saataville tulleiden dokumenttien avulla julkaisuja heti, kun saavat kyhättä niitä kokoon. Nopeus onkin heidän suurin hyveensä, he tarvitsevat asiakirjoja vain hypoteesiansä kaunistukseksi.

Viidennellä portaalla tutkimukseen tulee vihdoin tieteellistä kriittisyyttä ja kuudennella ymmärtään syvällisemmin, miksi aiemmin menttiin vikaan. Poikkeuksena ovat niin sanotut ”ensimmäiset kertomukset”, jotka saattavat olla niin tarkkoja, ettei niihin ole myöhemmin lisättävää.

Typologia on perin juurin arvottava. Se erottelee jyvät akanoista ja siten poikkeaa Hauvosen lupauksesta tutkimuksen perusteiden määrittelyssä. Matkalla alkeelliselta tasolta tieteeksi historiankirjoitus vapautuu ahtaista aikalaisnäkemyksistä, mytologias-ta ja politiikan painolastista. Ihan-teena on ”objektiivinen totuus”. Niitä kohtaan, jotka eivät tavoittele sitä oikealla tavalla, Watt osaa olla armoton. ”Pikahistoria” on leimaava ja polemisoinva lyömäase. Sen heiluttelija ylittää reippaasti tieteellisen korrektiuden rajat. ”Pikahistorioitsijaksi” kutsuminen viestittää, etteivät tutkijan saavutukset täytä korkeimpia laatuvaatimuksia.

Metodisen kivijalan valinnan ohella tavoitteita selittää jokseenkin yksiselitteisesti Wattin typologian lähtökohdan ymmärtäminen niin, että se kytketty ”tapahtumien kulun selvittämiseen”, joka ”tuo väistämättä esiin epäloogisuuksia, virheitä”. Luonnehdinta on sitäkin merkittävämpi, kun se ei tule Wattilta vaan on Hauvosen oma.

Hauvosen väitöskirja ei edes toteuta täsmällisesti kirjoittajansa käsitystä, että typologia on havaittavissa historiankirjoituksessa. Hän ei sijoita läheskään kaikkia primäärilähteitään Wattin kategorioihin. Lisäksi toisen vaiheen muodostavien muistelmien esiintyminen tutkimusten kanssa lomittain rikkoo merkitykseltään perustavaa laatua olevan kronologisen järjestyksen.

Wattista poiketen Hauvonen löytää tutkimuksesta seitsemän porrasta, mutta silti kolmas loistaa poissaolollaan. Siinä kahdelle edelliselle tyypilliset myytit, väärinkäsitykset ja moraaliset väittämät jähmettyvät ”opilliseksi ortodoksiaksi” sekä hyväksytään yleisesti, sisällytetään koulutusjärjestelmään ja siten ne vaikuttavat myös politiikkaan. Hauvonen puhuikin sovellutuksesta, mutta oikeampi nimitys olisi Wattin-Hauvosen typologia. Sitä puoltaa myös hänen käsityksensä, että viidennessä vaiheessa ote on tieteellisempi uusien lähteiden ansiosta. Wattin mukaan siihen kuuluvien tutkijoiden ansiona on, että he ensimmäisinä lähestyvät historiaa menneisyyden ehdoilla.

Sitä paitsi Watt ei itse välttä mättä suhtautunut typologiaansa ehdottomalla tieteellisellä vakavuudella. Se oli vain yksi vaihtoehto, eikä hän testannut sitä täysimittaisella soveltamisella.

Wattin jaottelun ohella keskeisessä roolissa teoksessa on kylmän sodan päätyminen. Hauvosen käsitykset siitä ja sen merkityksestä ovat omaperäisiä sekä ristiriitaisia. Ikään kuin Ronald Reagania ei olisi ollutkaan. Hauvonen on sitä mieltä, että ”kylmän sodan loppukausi” käsitti vuodet 1982–89, mutta silti hän päättää kylmän sodan Itä-Euroopan vapautumisen ohella vuoden 1991 lopussa tapahtuneeseen Neuvostoliiton hajoamiseen. Siitä huolimatta vielä kaksi vuotta myöhemmin ”kylmä sota oli päätymässä”, kun Paavo Väyrynen kirjoitti muistelmansa.

Yhtä lailla johdonmukaisuus horjuu lähteiden arvioinnissa. Hauvosen mukaan kylmän sodan aikana Kekkonen sairaudesta kirjoitettiin varovaisesti. Kuitenkin vuonna 1981 oli ilmestynyt *Tammieniemen pesänjakajat. Kekkonen lähtee – kuka tulee?* (Kustannus-Vaihe) ja seuraavana vuonna julkaistiin Pentti Sainion *Mitä tapahtui Urho Kekkoselle. Viimeiset vaiheet presidenttinä* (WSOY). Jälkimmäinen kertoo Kekkonen ter-

veyden heikkenemisestä ja sen seurauksista tavalla, jossa tuskin on havaittavissa itesesensuuria. Hauvonen myös ylistää niitä sellaisina ”ensimmäisinä kertomuksina”, jotka tutkimus on vahvistanut ”tarkoiksi ja paljolti paikkansa pitäviksi”.

Kun metodologia ja julki lausutut tavoitteet sopivat yhteen huonosti, ei tarvitse ihmetellä, jos toteutus poikkeaa luvatus-ta. Metatasolla pysyminen on jatkuvas-ti ylivoimaista. Lipeämisestä kielii arvio, että kuva on ”kirkkastunut”, toisin sanoen on siirrytty kohti lo-pullista totuutta. Pyrkimys ker-toa totuus huokuu hyvin vahvana myös väliotsikoista. Pohjavire kiteytyy toteamuksessa, ettei ”oikea kuva tapahtumista” aina edellytä alkuperäisaineistoa. Jotain keskeisen tärkeää on jäänyt oppimatta – tai opettamatta – kun muistelmakirjaan liitetään positiivisesti objektiivisuus.

Eikä Hauvonen vaivaudu aina edes tutkimaan vaan toteaa tois-tuvasti ilman lähdettä. Hän kor-rottaa – täysin epäuskottavas-ti – pääministeri Martti Miettusen Kekkoselle ”tärkeäksi informoijak-si” ulkoministeriön asioista, eikä yhtään uskottavampi ole peruste, että presidentin suhteet valtio-sihteeri Matti Tuoviseen eivät ol-let lämpimät eikä tämä kuulunut hänen ”sauna- tai hiihtorenkaa-seensa”. Ironisesti ylilyönti osuu myös työn ainoaan arvokkaaseen löytöön lähteettömässä väitteessä, että *Pikajuna* ”hämmensi kansa-laisia”.

Lähteisiin tukeutuminen ei toki välttämättä estä harhautumas-ta. Hauvosen mukaan Neuvos-toliitossa tiedettiin kesällä 1966, ettei Kekkonen terveys kestäisi kolmatta kautta. Ajatus juon-tuu neuvostoarkistoon nojaavas-ta Hannu Rautkallion käsityksestä, että Kekkonen kärsi kroonisesta päänsärystä, jonka vuoksi hänen lääkäriensä arveli hänen jou-tuvan luopumaan presidentin tehtävistä kesken kauden. Hauvosen mukaan tiedon välittivät Kek-kosta tarkasti silmällä pitäneet

”NKP:n miehet”, mutta lähde ei ollut sen kummempi kuin suurlähettiläs Toivo Heikkilä, joka oli kertoillut valtionpäämiehen terveydestä Neuvostoliiton Helsingin-suurlähetystön edustajille.

Aivan ilmeisesti Rautkallion tarinan ansiosta Hauvonen väittää vuoden 1970 kontekstissa, että Kekkosella oli ollut pitkään vaikeuksia otsikoitten lukemisessa tasavallan presidentin esittelyssä. Lisäksi hän ajautuu ristiriitaisuuteen, kun sekä arvelee lähipiirin olleen tietämätön Kekkosien sairaudesta ennen eroa että mainitsee presidentin pojanpojan kertoneen 1970-luvun jälkipuoliskolla sattuneesta muistitapauksesta.

Terveyden suhteen vie hakoteille puutteellisen lähdekritiikin ohella myös oleellisen informaation sivuuttaminen. Niin käy, kun Pär Stenbäckin muistelmista tulee huomioiduksi pelkäämistä Kekkoselta huonosti mennyt presidentin esittely kesäkuun lopulla 1981. Säestyksenä on kommentti, ettei kuva terveydestä ole epäselvä, ”niin kuin Stenbäck tilanteen näkee”. Kuitenkin tutkija vaikeenee samaan tekstiyhteyteen kuuluvasa kyseisen kesän toisesta presidentin esittelystä, jonka Stenbäck muistaa sujuneen ”mainiosti”. Kekkonen viljeli ”nokkelia huomautuksia” ja oli kaikin puolin ”loistavalla ja iskuvalmiilla tuulella”.

Pois jääminen on tuskin vahinko, ja epäilystä vahvistaa Hauvosen käsitys, että Stenbäckin mukaan Kekkosien terveys oli viimeisinä virkavuosina hyvin heikko. Muistelmat kuitenkin rajoittuvat kevääseen ja kesään 1981, ja lisäksi presidentin päiväkirja paljastaa, että hän hihti joulukuusta 1979 seuraavaan kevääseen yli tuhat kilometriä. Kunto ei voinut olla ainakaan koko ajan huono.

Hyvin raskaasti yksipuoliseen kielteiseen käsittelyyn joutuu Juhani Suomi. Hauvonen lupaa perustella voimakkaan kritiikin aukottomasti, mutta laistaa siitä moittiessaan Suomea käsityksestä, että Kekkonen oli aina syyskuun 1981 alkuun täysin kykene-

vä tehtäviinsä. Todella ankarasti, ja ilman lähdettä, hän hyökkää arvostellessaan Suomen tapaa käsitellä Werner Wiskarin kesällä 1979 julkaisemaa Kekkosien haastattelua, joka ensimmäisenä paljasti suurelle yleisölle presidentin terveysongelmat. Hauvosen mielestä biografi vähättelee Wiskarin havaintoja ja vihjaa tämän vain hakeneen julkisuutta. Näin on kuitenkin pelkäämistä Hauvosen mielikuvituksessa.

Hauvonen korostaa sinänsä huomionarvoista seikkaa, että Suomi selittää kiusallisia sattumuksia usein pelkäämistä väsymyksellä tai näön heikkenemisellä, mutta vaille mainintaa jää, että biografi paljasti ensimmäisenä kaksi tärkeää tosiasiaa Kekkosien terveydestä. Hän kertoi vuonna 1998 presidentin aivotoiminnassaan havaitsemista ongelmista ja nimesi kaksi vuotta myöhemmin *Umpeutuvassa ladussa* (Otava 2000) vaivan valtimokovettumasta johtuvaksi aivoverenkierron vajaa-toiminnoksi (*arteriosclerosis universalis*). Hauvonen käyttää termiä itsestäänselvyytenä ja liittää sen Suomen tuotantoon, mutta vasta tämän vuonna 2010 julkaiseman yksiosaisen Kekkos-elämäkerran yhteydessä.

Voimakasta asenteellisuutta heijastelee myös tapa, jolla tulee esiin Suomen (mt.) huomio, että Kekkosella oli viimeisinä virkavuosinaan parempia ja huonompia päiviä. Hauvonen ei käytä ensisijaisena lähteenä itse kirjaa vaan siinä lainattua muistelmateosta, joka hänen mielestään puhuu ”kauniisti presidentin ns. huonoista ja hyvistä päivistä”. Hänen mukaansa Suomi esittää, että kaikki johtui normaalista ikääntymisestä. Yhtä lailla Hauvonen sivuuttaa sen, että Kekkosien terveyden heilahtelu näkyy edellisenä vuonna ilmestyneessä Keijo Korhosen muistelmakirjassa (Keijo Korhonen: *Sattumakorpraali. Korhonen Kekkosien komennossa*. Otava 1999). Hauvosen mielestä näiden kahden kirjan kuvaukset sairaudesta poikkeavat toisistaan hyvin

paljon. Siltä saa näyttämään, kun ignoroi myönteisen puolen. Kirjatuksi tulee Korhosen todistus Kekkosien huonosta näöstä jonkin aikaa kevään 1979 Saksan-vierailun jälkeen mutta ei, että saman kirjan mukaan presidentti kyseisellä matkalla ”täydessä terässä” piti vapaasti päivällispuheen, joka oli ”parasta Kekkostista: terävä, johdonmukainen, iskevä”.

Sama toistui Svetogorskissa. Pääjuhlan puhe oli katastrofi, kun Kekkonen ei nähnyt tekstiä ja sekoitti liuskat. Mutta päivällisillä hän piti erinomaisen puheen ja jälleen ilman muistiinpanoja. Korhonen muistaa sen alkaneen tähän tapaan: ”Siltä varalta, että joku päivän tapahtumien perusteella luulisi minun olevan vanhuudenhöperön, aion sanoa seuraavaa...” Myös Suomi huomioi muutoksen, mutta Hauvosen ”kirkastuvasta” kuvasta saa tällaista kummankin puolen esittämistä hakea turhaan. Hän ainoastaan toteaa, että presidentin kunto vaihteli keväällä 1981 ja koheni kesän lähestyessä.

Suomi saa osakseen kritiikkiä silloinkin, kun erimielisyyttä ei varsinaisesti ole. Sellainen vahinko sattuu, kun Hauvonen ottaa todisteeksi biografista vastaan tämän selostuksen Kekkosien keskustelusta Yhdysvaltain varapresidentin Walter Mondalen kanssa huhtikuussa 1979. Suomi kertoo tapaamisesta taidokkaasti, ellei – epäilemättä omien tarkoituspäätöksensä mukaisesti – ovelastikin ja hieman hämäävän oloisesti. Kekkonen oli ”väsynyt” ja lisäksi yllättäen vaikeani kiusallisesti kesken erään vastauksensa. Hän näytti olevan noin puoli minuuttia ”muissa maailmoissa” mutta virkosi ja jatkoi siitä, missä oli keskeyttänyt. ”Sairauden tiliin sen sijaan ei mennyt”, Suomi puolestaan jatkaa, että presidentti vieraiden yllätykseksi esitti Lähi-idästä ”suorasukaisia käsitelmiä”.

Hauvonen lainaa biografian selityksen sanasta sanaan kuitenkin huomaamatta vaivihkaista vihjausta, että paussi johtui sairaudesta. Sen sijaan hän vertaa avustajana

toimineen Korhosen muistelmiin, jotka niin ikään kertovat katkoksesta, ja lisäksi päivittelee ”kahden ulkoministeriön virkamiehen ja Kekkonen politiikan kannattajan” kuvausten erilaisuutta, vaikka ne siis ovat oleellisessa kohdassa yhteneväiset. Loppupäätelmässä on tahatonta ironiaa: ”Tapahtumista kirjoittavan läsnäolo presidentin poissaolo-kohtauksien iskiessä ajaa potilaskuvauksissa arkistolähteiden ohii.”

Itse asiassa Mondale-episoodi on merkittävä koko väitöskirjan lähestymistavan kannalta. Vaikka Hauvonen vakuuttaa johdannossa, ettei tarkoitus ole todistaa yhdenkään ”tutkijan tai muistelijan näkökantaa” muita paremmaksi eikä varsinkaan kertoa ”lopullista totuutta”, hän kysyy, kumman kuvaus, Suomen vai Korhosen, on tarkempi, ja vastaa: ”Osallistujavainnoitsija Korhosen todistusvoima on tutkija Suomea vahvempi.”

Lisäksi Hauvosen mielestä Kekkonen ei tullut tietoiseksi ”sekavuudestaan” tai torjui ”ikävän tilanteen”, koska ei mainitse sitä päiväkirjassaan. Tällainen vaikeaminen tuskin kuitenkaan riittää todisteeksi. Päiväkirjahan ei myöskään tiedä hänen päätöksestään keväällä 1961 hajottaa eduskunta syksyllä ja ennen aikaistaa eduskuntavaaleja, mutta siitä huolimatta hän päätti niin.

Aivan kohtuutonta on Juhani Suomen luokittelu ”pikahistorioitsijaksi”. Perusteluna on *Umpeutuvan ladun* valmistuminen ”nopeasti, parissa vuodessa” ja Wattin typologian toteutuminen myös ”ennakkokäsityksissä”. Kuitenkaan yksikään ”pikahistorian” tunnusmerkeistä ei toteudu. Kaksi vuotta on tuskin vauhdikasta Wattin tarkoittamalla tavalla. On pikemminkin arvostettavaa, ellei jopa ihailtavaa, kun muistetaan, että Suomen teos käsittää yli 800 sivua perustutkimusta, kuten Hauvonenkin toteaa. Mutta ennen kaikkea asetelma on täysin toisenlainen siinä mielessä, että ”pikahistorioitsija” käyttää julkisiksi tulleita asiakirjoja. To-

siasiassa Hauvonenkin myöntää eron katsoessaan, että yksinoikeus Kekkonen arkistoon hankaloihtaa Suomen tilannetta tavalla, joka vaikuttaa ”kirjoitettavaan historiaan”.

Hauvosen tutkimus on niin moniongelmainen, että sen hyväksyminen väitöskirjaksi ei ole kunniaksi suomalaiselle väitöstitutiutiolle. Vähin mitä voisi odottaa, on säällinen kielenkäyttö. Ilmaisut kuten presidentin ”sekoamiset”, Islannin-matka ”kantana presidentin arkkuun” ja päiväkirjamerkintä ”vailla mieltä” kuuluvat aivan muuhun kirjallisuudenlajiin kuin tieteelliseen kirjoittamiseen. Olisi myös suotavaa, ettei väitöskirjassa olisi ainakaan karkeita kielivirheitä, kuten ”elämäkerta-osa” ja ”ammatti-yhdistysliike”.

TAPIO TERVAMÄKI

Kirjoittaja on valtiotieteiden tohtori.